

УДК 811.161.1'243:378:61

**УКРАЇНЬСЬКА МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ,
ОСОБЛИВОСТІ ТА МЕТОДИ ЗАСВОЄННЯ СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ
МЕДИЧНИХ ВНЗ УКРАЇНИ**

Ворона Н. О.

У статті розглядаються проблеми створення, упорядкування, функціонування української медичної термінології. Для лікарів, науковців, викладачів медичних ВНЗ вона полягає не лише в тому, щоб зрозуміти й опанувати основи однієї з найскладніших наукових терміносистем, але й виробити ефективні методи її засвоєння студентами-медиками. Актуальність теми пояснюється ще й тим, що сучасні медичні ВНЗ несуть відповідальність за підготовку і вітчизняних медичних кадрів, і фахівців медичної справи для інших країн, а також за співпрацю з іноземними та міжнародними медичними установами. Термінологія – невід’ємна і важлива частина мови будь-якої професії. Медична термінологія – це система, яка об’єднує термінологію медико-біологічних, клінічних та фармацевтичних дисциплін, де переважна більшість слів іншомовного походження. Українська медична наукова термінологія відзначається неоднорідністю як з погляду походження, так і її семантики та структури. Основою створення української медичної терміносистеми є народна термінологія (спільнослов’янська, східнослов’янська, власне українська), проте вона досягла й найбільшого ступеня інтернаціоналізації порівняно з термінологією інших наукових галузей завдяки впливу насамперед латинської і грецької мов, а на сучасному етапі – англійської. У своїй статті ми характеризуємо українську медичну термінологію з різних точок зору, аналізуємо деякі українські термінологічні словники. Нами також запропоновано комплекс завдань на всіх рівнях мовної структури (від лексичного до текстового), що має посприяти розумінню, вивченню та використанню україномовних термінів студентами-іноземцями медичних ВНЗ України.

Ключові слова: медична термінологія, терміносистема, українська мова, латинська мова, іноземні студенти, медична спеціальність, навчання, походження, особливості.

В статье рассматриваются проблемы создания, упорядочения, функционирования украинской медицинской терминологии, направлена на выработку эффективной методики её усвоения студентами-медиками. В статье украинская медицинская терминология характеризуется с разных точек зрения, предложено комплекс заданий на всех уровнях языковой структуры (от лексического до текстового).

Ключевые слова: медицинская терминология, терминсистема, украинский язык, латинский язык, иностранные студенты, медицинская специальность, обучение, происхождение, особенности.

The article deals with the problems of creation, organization and functioning of Ukrainian medical terminology. It is not only about understanding and mastering the foundations of one of the most complex scientific terminology systems by doctors, scientists, and teachers of medical universities, but also by developing effective methods for its mastering by medical students. The importance of the topic is explained by the fact that modern medical universities are responsible for the preparation of both domestic medical staff and medical specialists for other countries, as well as for cooperation with foreign and international medical institutions. Terminology is an essential and important part of the language of any profession. Medical terminology is a system that combines the terminology of medical and biological, clinical and pharmaceutical disciplines, where the majority of words are of foreign origin. Ukrainian medical scientific terminology is marked by heterogeneity both from the point of view of origin, its semantics and structures. The basis of the creation of Ukrainian medical terminology system is the popular terminology (Common Slavic, East Slavic, proper Ukrainian), but it has also achieved the greatest degree of internationalization in comparison with the terminology of other scientific branches, primarily due to the influence of the Latin and Greek

language, and at the present time English language. In this article we describe the Ukrainian medical terminology from different points of view, we analyze some Ukrainian dictionaries of terminology. We also offer a complex of tasks at all levels of the linguistic structure (from lexical to text) that should facilitate the understanding, study and use of Ukrainian language terms by foreign students in medical universities of Ukraine.

Key words: medical terminology, terminology system, Ukrainian language, Latin language, foreign students, medical profession, studies, origin, peculiarities.

Постановка проблеми. Основою будь-якої науки є її термінологічна система. Українська медична система пройшла дуже довгий та складний шлях розвитку, на якому були і сприятливі часи, але частіше – періоди заборон та чужоземних впливів. Її становлення продовжується і до цього часу, хоча зусиллями багатьох науковців, як медиків, так і лінгвістів, проведена величезна робота. Крім того, медична наука не стоїть на місці, нові відкриття і винаходи українських та закордонних фахівців медичної справи постійно потребуватимуть наукового осмислення і нових медичних термінів. Проблема для лікарів, науковців, викладачів медичних ВНЗ полягає не лише в тому, щоб зрозуміти й опанувати основи однієї з найскладніших наукових терміносистем, але й виробити ефективні методи її засвоєння студентами-медиками.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є схарактеризувати українську медичну термінологію з погляду її походження, мовних властивостей, особливостей функціонування. Також ми хочемо ознайомити зі своїм баченням проблем, що ускладнюють вивчення професійної лексики студентами-медиками, особливо іноземцями, запропонувати можливі шляхи їх подолання. Це дуже актуально в умовах постійної зміни навчальних програм, суттєвого скорочення навчальних годин для мовної підготовки іноземців, низького рівня їхньої шкільної освіти, недостатньої мотивації для навчання і т. п.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми української медичної термінології в різних її аспектах досліджували Л. Петрух, І. Головка, Г. Іванишин, Г. Золотухін, А. Дорожовець, О. Сисак, Л. Сілевич, О. Мельничук, В. Юкало, С. Бойцанюк, О. Перебийніс, Т. Саварин, Г. Паласюк, Ю. Яриш, А. Пришляк, В. Зевако, К. Стефанишин та ін. Серед зазначених авторів переважають дослідники західноукраїнських областей, що цілком об'єктивно, зважаючи на мовну ситуацію в Україні. Західноукраїнські ВНЗ мають достатню практику викладання української мови професійного спрямування, вони першими почали й створення підручників і словників українською мовою для лікарів, студентів медичної спеціальності, всіх інших, хто цікавиться медициною, тому у своєму дослідженні ми значною мірою спираємося на їхній досвід.

Укладачі "Українсько-латинсько-англійського медичного енциклопедичного словника" (УЛАМЕС) Л. Петрух та І. Головка у своїй передмові досить докладно описали історію розвитку вітчизняної медичної термінології від її початків (період Київської Русі) і до сучасного стану. На конкретних прикладах, що містяться у порівняльних таблицях, дослідники показали, як і з яких причин відбувалися ці зміни [6, с. 6–12]. Словник, розроблений великим колективом авторів, містить 60 000 медичних термінів із 36 основних медичних спеціальностей, він цікавий і з наукового, і з суто практичного погляду.

На думку авторів Л. Шутак, Г. Навчук, А. Ткач, на шляху розвитку української медичної термінології можна виділити чотири основні етапи: підготовчий (друга половина XIX ст. – початок XX ст.), творчий (1917 рік – початок 30-х років XX ст.), русифікаційний (початок 30-х років XX ст. – кінець 80-х років XX ст.), антирусифікаційний або відродження (початок 90-х років – наш час) [8, с. 133].

Автори Л. Сілевич та О. Мельничук у статті "Лексичні норми фахового мовлення" звертають увагу на те, що на шляху створення й удосконалення української медичної терміносистеми існують об'єктивні складнощі, пов'язані з мовними особливостями, зокрема такими, як багатозначність, синонімія, омонімія, паронімія і т. ін. Наприклад, слово "операція" має кілька значень, натомість медиків цікавить переважно одне з них: "хірургічне втручання з лікувальною метою за деяких

захворювань або поранень". Синоніми, якщо вони не є абсолютними, привносять у зміст тексту нові відтінки значення: ліки, медикаменти, зілля, бальзам, панацея; виснаження, безсилля, слабкість, кволість, знемога, астенія. Обрати з цього ряду найбільш доречний синонім для конкретного тексту чи мовної ситуації іноді буває складно, особливо іноземцям. Явище паронімії може призводити до помилкового вживання одного слова замість іншого, внаслідок чого спотворюється зміст повідомлення. Наприклад, в українській мові існують слова "афект" і "ефект", "апендикс" і "апендицит", "психіатричний" і "психічний", "в'язи" і "м'язи", "стрес" і "струс" [7]. Для термінологічної омонімії характерним є те, що слова-омоніми мають різне значення і функціонують у різних термінологічних системах. Так, слово "клапан" може означати: 1) нашитий шматок тканини, що прикриває отвір кишені; 2) стулки в серці, що містяться біля отворів із передсердь у шлуночки. Маємо уважно ставитися до омонімічних термінів, розрізняти точне значення цих слів, щоб безпомилково вживати їх відповідно до контексту [8, с. 103–104]. Характерним явищем для медичної термінології є й антонімія. Найчастіше для позначення протилежних явищ чи процесів у медицині використовуються однокореневі антоніми: гіповітаміноз – гіпервітаміноз, функція – дисфункція, ген – антиген. Існує в медичній термінології достатня кількість антонімічних словосполучень: погіршення стану – полегшення стану, болісна процедура – безболісна процедура тощо.

Дослідники С. Бойцанюк, О. Перебейнос, П. Островський роблять акцент на нерозв'язаній до цього часу проблемі взаємодії національних і міжнародних компонентів у клінічній терміносистемі, вони пропонують розглядати її у таких аспектах: "1) врахування традицій терміновживання; 2) доцільність використання наявних у рідній мові еквівалентних термінів до іншомовних; 3) творення нових термінів за словотвірними моделями української мови". На думку цих авторів, існування великої кількості термінів-синонімів призводить до помилок і неточності, тому там, де це можливо, для називання кожного поняття слід залишати лише один термін [1]. Зазвичай перевага надається запозиченням, що поширені у світовій медичній практиці, бо вони сприяють уніфікації терміносистеми, проте відкидати найкращі здобутки національної термінології теж не варто [2].

У статті "Дві кодифікації медичної професійної мови" автор В. Юкало звертає увагу на "забруднення" професійної медичної мови розмовними, суржиковими, діалектними і т. п. словами. Це пояснюється як недостатньо унормованою українською медичною термінологією, так і непрофесіоналізмом мовців. Дослідник закликає фахівців звернути пильну увагу на цю проблему і посприяти її вирішенню, зокрема шляхом удосконалення системи рецензування стандартів [9].

Викладення основного матеріалу. Термінологія – невід'ємна частина мови будь-якої професії, тому розуміння медичних термінів, їх походження, особливостей і т. ін. потрібне і викладачам, що працюють зі студентами медичної спеціальності, і самим студентам. "Медична термінологія – це система, яка об'єднує термінологію медико-біологічних, клінічних та фармацевтичних дисциплін, де переважна більшість слів іншомовного походження" [8, с. 124].

Українська медична наукова термінологія відзначається неоднорідністю як з погляду походження, так і семантики та її структури. Основою створення української медичної терміносистеми є народна термінологія, що складалася впродовж багатьох віків. Вона включає у себе спільнослов'янську термінологію (волокно, волосок, жилка), східнослов'янську (пазуха, шийка), власне українську (потилиця, м'яз).

Жодна терміносистема не може існувати без іншомовних запозичень, навіть за умови, що вона зберігає народну основу, оскільки термінологія є складовою частиною національної лінгвальної системи, в якій широко представлені міжмовні контакти. Сучасна українська медична терміносистема досягла найбільшого ступеня інтернаціоналізації порівняно з термінологією інших наукових галузей завдяки впливу двох класичних мов античного світу – давньогрецької та латинської. Найвиразніше проявляється вплив грецької та латинської мов на початковому етапі розвитку медичної термінології. Українська медична термінологія, як і інші фахові, значною мірою базується на цих мовах. Існує декілька способів утворення українських медичних термінів на основі латинських та грецьких запозичень:

1. Терміни, що не мають українських аналогів і вживаються в тій самій граматичній формі, що і в античних мовах: *systema* – система, *trauma* – травма, *forma* – форма, *coma* – кома, *aorta* – аорта, *arteria* – артерія, *virus* – вірус, *camera* – камера та ін.

2. Українські відповідники, що мають латинську основу без флексії: *diagnosis* – діагноз, *symptoma* – симптом, *narcosis* – наркоз.

3. Латинські та грецькі терміни, що мають українізовану граматичну форму: *dosis* – доза, *operatio* – операція, *oculus* – око, *immunitas* – імунітет.

На початку XVIII ст. у медичній галузі почався новий етап запозичення лексики з інших, живих мов (наприклад, з французької – акушер, грип, зонд, бандаж, з німецької – шприц, бормашина, з англійської – гайморит, дальтонізм, з польської – порошок, нирка тощо), що було обумовлено розширенням культурних, наукових, освітніх, торговельних, політичних контактів із західноєвропейськими країнами. Проте за латинською мовою традиційно зберігається номінативна функція.

Радянський період, за винятком періоду українізації, був загалом несприятливим для розвитку української термінології, медичної в тому числі. Словники, як перекладні, так і енциклопедичні, добре ілюструють примусову русифікацію, коли багато медичних термінів штучно калькувалися з російських. Тому довідники і словники цього періоду більш цікаві у мовно-історичному аспекті, практично використовувати їх можна лише обмежено, бо певна частина термінології застаріла. Не витримали випробування часом не лише деякі русифіковані, але й власне українські медичні терміни. У "Словнику медичної термінології латинсько-українсько-російському" за редакцією М. Кніповича, який було видано у 1948 році, містяться, зокрема, такі медичні терміни: опух (сучасна термінологія зазвичай використовує слово "пухлина"), комірка (альвеола), харкотиння (мокротиння), ненормальність (аномалія), придбаний (набутий), ядуха (астма), судороги (судоми), синяк (синець, гематома), припадки (напади), роди (пологи), мацання (пальпація), рильнокопитна хвороба (ящур), відхідник (анус, задній прохід), жаба (ангіна) і т. п. [5]. Частина цих слів використовується рідко (або не використовується взагалі), тому сучасні словники подають їх як менш уживані синоніми. Так, в УЛАМЕС до слова "пухлина" додається такий синонімічний ряд: новоутворення, неоплазма, новотвір, опух, бластома [6, с. 616]. Порівняльний аналіз свідчить про тогочасний вплив російської мови і у лексичному (роди, припадки, синяк і т. п.), і у граматичному аспектах (активні дієприкметники знеболюючий, оживляючий, анестезуючий, жарознижуючий і т. п.), що є порушенням української мовної норми. Також можна спостерігати, що у сучасній медичній термінології (і не лише в українській) дуже часто перевага надається саме міжнародним латинським (інколи англійським) термінам: світова медична наука вимагає уніфікації [5].

Розвиток української медичної термінології тривав завжди, якими б складними не були історичні часи. Науковці розуміли величезне значення термінології для розвитку науки, для підготовки й утвердження вітчизняних фахівців. Але самостійно розібратися у складній українській медичній терміносистемі студентам часто буває не під силу, навіть за умови достатнього забезпечення довідковою літературою. Для самостійної роботи студентів-іноземців, особливо перших курсів, більшість словників є надто складними, тому пояснення нових медичних термінів – це обов'язковий елемент роботи викладачів спеціальних дисциплін і мовної підготовки. На нашу думку, рівню студентів-медиків 1 курсу може відповідати, наприклад, "Російсько-українсько-англійський базовий словник студента-медика" за редакцією Г. Золотухіна, який містить 6700 слів із базових предметів. Він розрахований і на вітчизняних, і на іноземних студентів медичної спеціальності, в окремих розділах дається тлумачення термінів з анатомії, гістології, мікробіології, нормальної фізіології та ін., що узгоджено з навчальною програмою [4]. Але врахувати всю необхідну для навчання термінологію не може жоден з базових словників. Крім того, іноземних студентів, що мають достатній для самостійної роботи рівень шкільної освіти, абсолютна меншість. Інша проблема полягає в тому, що студенти країн Близького Сходу, Африки, Індії та інші не мають достатніх навичок самостійної роботи, вони дуже часто не здатні до самоорганізації і самоконтролю. Отже, роль викладача в цьому процесі залишається провідною. До зазначених проблем варто додати, що

студенти-іноземці, що навчаються англійською мовою, протягом навчання мають засвоїти три медичні терміносистеми: латинську, англійську, українську (російську). З одного боку, знання латинської та англійської мов часто допомагає зрозуміти інтернаціональну медичну термінологію, а з іншого – студенти іноді починають плутати різні терміносистеми. Викладачі кафедри мовної підготовки теж не ідеально володіють англійською, не мають базової медичної освіти, тому подолати усі ці проблеми ми намагаємося у тісній співпраці з медичними кафедрами, про це більш детально йдеться у нашій статті "Міжпредметні зв'язки як необхідна умова вивчення російської мови як іноземної" [3].

Студенти-іноземці медичних ВНЗ Сходу України стають заручниками мовної ситуації в цьому регіоні, коли медична документація, з якою вони мають працювати, ведеться українською, пацієнти і медичні працівники розмовляють українською або російською, а частіше – суржилом. У своїй роботі ми намагаємося враховувати цей факт, але суттєво впливати на це не можемо.

З усіх проблемних питань, що пов'язані із вивченням української медичної термінології, нас цікавлять насамперед методичні, особливо такий аспект, як типологія завдань. Ми ознайомилися із різними дослідженнями, серед них переважають статті про латинську, англійську, російську медичну термінологію, до типології завдань з вивчення української медичної термінології автори звертаються не так часто, і вона зазвичай представлена фрагментарно.

Не претендуючи на повний перелік, ми спробуємо накреслити комплекс завдань для засвоєння української медичної терміносистеми. На нашу думку і думку багатьох наших колег, робота за термінологією має проводитися на всіх етапах навчання іноземних студентів-медиків, а обрана лексика – рівню володіння українською мовою і враховувати медичні предмети, що вивчаються у цей період. На лексичному рівні обов'язковою є увага до походження терміна, його складності, частоти вживання, наявності синонімічного ряду, граматичних особливостей і т. ін.

На початку ми пропонуємо переклад слова рідною мовою (мовою-посередником), якщо це можливо і доцільно, подаємо ілюстративний матеріал. Даємо завдання на підбір синонімів, звертаємо увагу на їхню особливість: частоту вживання, походження, функціонування. З поданих слів (або самостійно) просимо підібрати антоніми. Звертаємо увагу на пароніми: розмежуємо значення подібних за звучанням слів, особливо тих, які мають широке застосування в медичній галузі. Групуємо однорідні слова-терміни із запропонованого ряду слів або утворюємо його самостійно. Об'єднуємо слова-терміни у групи з узагальнюючим словом. З'ясовуємо, з яких слів утворений складний термін, з якої мови походять його складові частини. Запам'ятовуємо значення основних латинських компонентів простого чи складного терміна. Наприклад, латинські іменники: *mamma* – молочна залоза, *urina* – сеча, *cancer* – рак, *locus* – місце, *manus* – рука, кисть; прикметники: *medius* – середній, *multus* – численний, *rectus* – прямий. Латинські префікси: *dis* – відокремлення, розповсюдження, *extra* – поза чимось, *inter* – положення або рух між чим-небудь, *trans* – переміщення в просторі. Кінцеві терміноелементи: *phobia* – страх, *therapia* – лікування, спосіб лікування, *tomia* – розріз, розтин, операція, *penia* – недостатня кількість, *mania* – хвороблива схильність, пристрасть і т. п. Групуємо слова з однаковим (синонімічним або антонімічним) компонентом чи будуюмо терміни за аналогією самостійно.

На рівні словосполучення можливе виконання таких завдань: поєднайте прикметник з іменником, утворивши правильну граматичну форму прикметника, самостійно доберіть до поданих іменників прикметники, замініть термінологічне словосполучення одним словом-терміном, утворіть від поданих словосполучень у називному відмінку форму родового відмінка, орудного відмінка і т. ін.

На рівні речення: прочитайте визначення медичного терміна, запишіть, запам'ятайте, повторіть його, сформулюйте визначення самостійно, порівняйте із запропонованим, поєднайте терміни з відповідними дефініціями, вставте замість крапок пропущені терміни, замініть визначення терміна з конструкцією "що – це що" конструкцією "що називається чим". На рівні тексту: прочитайте текст, знайдіть у запропонованому тексті нові терміни, поясніть їх значення, поясніть етимологію і значення синонімічних назв, які містяться у тексті (вірусний гепатит А, жовтяниця,

хвороба Боткіна), назвіть симптоми захворювання, до якого розділу терапії належить хвороба, обґрунтуйте свій вибір, до якого фахівця потрібно звернутися хворому з такими симптомами і т. п.

Висновки. Отже, серед проблем як щодо створення, так і засвоєння професійної медичної лексики можемо виділити щонайменше три великі групи. По-перше, це власне мовні проблеми, що властиві будь-якій мові, а особливо тій мові, що перебуває у стадії активного розвитку, а значить, і постійних змін. Українська мова належить саме до таких мов, особливо це стосується офіційно-ділового стилю, а ще більше – наукового. Українська мова до цього часу використовується обмежено, особливо на Сході і Півдні України, а відсутність українського мовного середовища не сприяє засвоєнню державної мови навіть українськими студентами, а тим паче студентами-іноземцями. До цього слід додати постійні зміни навчальних програм, скорочення кількості годин для вивчення мови, відсутність на рівні ВНЗ інформації щодо мовної стратегії в державі хоча б на найближчі роки. Не сприяє засвоєнню нормальних мовних зразків недбале і часто безвідповідальне ставлення до мови ЗМІ, які мали б слугувати еталоном для слухачів і глядачів. По-третє, існують соціально-психологічні та психолого-педагогічні проблеми, зокрема зниження загального рівня знань випускників і їхня недостатня мотивація до навчання (це стосується як українських, так і неукраїнських студентів), цей перелік можна продовжувати. Єдине, але дуже суттєве, що ми можемо зробити на рівні своєї компетенції, – це, врахувавши всі зазначені складнощі і проблеми, а також накопичений власний досвід і досвід наших колег, створювати і покращувати методичне забезпечення для вивчення української мови як іноземної в медичному інституті, зокрема і термінологічну систему.

Література

1. Бойцанюк С. І. Медична термінологія як складова частина української лексики [Електронний ресурс] / С. І. Бойцанюк, О. П. Перебийнос, П. Ю. Островський. – Режим доступу: <http://repository.tdmu.edu.ua>. – Назва з екрана.
2. Ворона І. І. Мовна норма в медичній термінології [Електронний ресурс] / І. І. Ворона. – Режим доступу: <http://repository.tdmu.edu.ua>. – Назва з екрана.
3. Ворона Н. О. Міжпредметні зв'язки як необхідна умова вивчення російської мови як іноземної / Н. О. Ворона // Актуальні проблеми навчання іноземних студентів на сучасному етапі : матеріали міжнародного науково-практичного семінару. – Суми : СумДУ, 2012. – С. 21–27.
4. Російсько-українсько-англійський базовий словник студента-медика / уклад.: Г. О. Золотухін, Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник та ін. ; за ред. Г. О. Золотухіна. – К. : Здоров'я, 2001. – 252 с.
5. Словник медичної термінології латинсько-українсько-російський / уклад.: І. Ф. Єрофеев, А. Л. Залкінд, Г. В. Казьєр та ін. ; за ред. М. Ф. Кніповича. – К. : Державне медичне видавництво УРСР, 1948. – 443 с.
6. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник: А–Я / уклад.: Л. І. Петрух, І. М. Головка. – К. : ВСВ "Медицина", 2015. – 968 с.
7. Сілевич Л. І. Лексичні норми фахового мовлення [Електронний ресурс] / Л. І. Сілевич, О. М. Мельничук. – Режим доступу: repository.tdmu.edu.ua. – Назва з екрана.
8. Шутак Л. Б. Українська мова професійного спрямування : навч.-метод. посіб. для студентів вищих медичних навчальних закладів освіти I–IV рівнів акредитації / Л. Б. Шутак, Г. В. Навчук, А. В. Ткач ; за ред. Г. В. Навчук. – Чернівці, 2008. – 446 с.
9. Юкало В. Я. Дві кодифікації медичної професійної мови [Електронний ресурс] / В. Я. Юкало. – Режим доступу: <http://repository.tdmu.edu.ua>. – Назва з екрана.